

ІСТОРИЯ ТА АРХЕОЛОГІЯ

УДК 930(477)

Олександр БОНДАРЕНКО

д.і.н., професор кафедри історії,
археології, інформаційної та архівної справи

Центральноукраїнський національний технічний університет

ТОРГОВЕЛЬНО-ПРОМИСЛОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО ІМПЕРСЬКОЇ ДОБИ В ДОРАДЯНСЬКИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

***Анотація.** Досліджується рівень вивчення торговельно-промислового законодавства імперської Росії, як одного з напрямів студіювання торговельно-підприємницької діяльності тієї доби. Розглянуто погляди тогочасних дослідників щодо питання визначення та здійснення торговельно-промислової політики імперії. Зроблено висновок, що автори відображали офіційну точку зору і висвітлювали лише позитивні сторони імперської законотворчості. Ці праці зазвичай були малоаналітичним викладом імперського торговельно-промислового законодавства та мали цілком апологетичний характер. Ця оцінка не стосується монографії М. Туган-Барановського, яка за глибиною аналізу імперської торговельно-промислової політики суттєво перевершувала всі інші роботи, присвячені порушеній проблемі.*

***Ключові слова:** торговельно-промислове законодавство, торговельно-промислова політика, імперська доба, історіографія.*

***Abstract.** The level of study of the trade and industrial legislation of imperial Russia is investigated, as one of the areas of study of the trade and business activity of that era. The views of contemporary researchers regarding the issue of defining and implementing the trade and industrial policy of the empire are considered. It was concluded that the authors reflected the official point of view and highlighted only the positive aspects of imperial law-making. These works were usually a low-analytical exposition of the imperial trade and industrial legislation and had a completely apologetic character. This assessment does not apply to M. Tugan-Baranovsky's monograph, which in terms of depth of analysis of the imperial trade and industrial policy significantly exceeded all other works devoted to the problem raised.*

***Key words:** trade and industrial legislation, trade and industrial policy, imperial era, historiography.*

Одним з дослідницьких напрямів в сучасній вітчизняній історіографії економічного розвитку є вивчення торгівлі, й зокрема торгово-промислового законодавства. Ця проблема сьогодні посідає певне місце серед публікацій, що присвячені розвитку економіки імперського періоду.

Деяка увага приділялася цій проблемі у публікаціях імперської доби. Так, уже в роботах першої половини XIX ст. В. Бурнашов, Ю. Гагемейстер та П. Іванов звернули увагу на законодавчі акти, що стосувалися управління мануфактурами, фабриками та заводами. В. Бурнашов, приміром, розглянув питання визначення та здійснення торговельно-промислової політики імперії, які цікавили передусім самих торговельно-промислових підприємців. На думку П. Іванова, «виключно землеробський народ серед благословенного достатку може бути в злиднях і серед багатства природи терпіти нужду,

водночас як держави, подібні Англії, завжди знаходяться в квітучому стані. Джерело їхнього багатства – мануфактурна промисловість, вироби якої збуваються на багатьох ринках» (Іванов, 1844)). Тому автор пропонував як приклад для наслідування імперській росії шлях промислово розвинених країн.

Значно докладніше торговельно-промислове законодавство розглянув Л. Нісселович. Автор розмежував «зовнішню» й «внутрішню» історію законодавства, під першою він розумів джерела законів, причини та час їхнього прийняття, а під другою – дослідження його змісту й «історичного викладу всього ходу законодавства у систематичному вигляді» (Нісселович, 1883–1884). Здавалося б, що цей підхід мав би сприяти ґрунтовному дослідженню історії фабричного законодавства. Проте цього не сталося. Оскільки ця праця виконувалась на державне замовлення, то в ній автор відобразив офіційну точку зору і висвітлив, зрозуміло, лише позитивні сторони імперської законотворчості. Через те, оцінюючи законотворчу діяльність царизму, він стверджував що «... свобода промисловості робила повільні, але безперервні успіхи, завдяки, можна сказати, розсудливій політиці, що виразилася не в деталях, а в загальній сукупності заходів, прийнятих урядом для сприяння розвитку промислової справи», а гільдійська реформа 1824 р. «раз і назавжди встановила в принципі повну свободу у галузі фабрично-заводської промисловості» (Нісселович, 1883–1884). На наше переконання, ця праця є малоаналітичним переповіданням імперського торговельно-промислового законодавства та мала цілком апологетичний характер.

Іншу позицію щодо законодавства й загалом урядової торговельно-промислової політики мав видатний український економіст М. Туган-Барановський. У своїй фундаментальній монографії учений підкреслив, що своє завдання бачить не стільки у критиці певних заходів уряду з погляду їхньої придатності, як у з'ясуванні істинних причин, що зумовили їхню появу. Він аргументовано вказав на негативні наслідки суворої регламентації тарифної й фінансової політики щодо суконної та гірничозаводської галузей промисловості (Туган-Барановський, 1997). Варто зауважити, що загалом за глибиною аналізу імперської торговельно-промислової політики, монографія М. Туган-Барановського суттєво перевершувала всі інші роботи, котрі присвячені цій проблемі й була спрямована передусім проти поглядів народників, які вважали розвиток капіталізму в царській росії штучним явищем.

Зазначимо, що на межі ХІХ – ХХ ст. з'явилися публікації, автори яких здійснювали аналіз промислової політики та промислового законодавства царизму. Головну увагу автори приділяли правовим основам взаємин фабрикантів і робітників, правовому положенню працівників підприємств. Зазвичай учені розглядали правові норми, котрі безпосередньо стосувалися сфери економіки. Дослідники оцінювали фабрично-заводське законодавство в імперській росії як «вкрай незадовільне», через те, що чинні правові норми загалом не дотримувалися. Автори причиною такого стану вважали

«загальну державну політику» та «загальний дух нашого уряду». Зауважимо, що в цих працях не проводився детальний аналіз виконання чинного законодавства та особливості взаємин держави і робітників.

Група праць того періоду була присвячена заходам стосовно заохочення розвитку промисловості імперською державою, зокрема, в галузі тарифно-митної політики. Автори, що були прихильниками протекціонізму і фритрейдерства, розгорнули на сторінках своїх робіт бурхливу полеміку. Однією з найбільших узагальнювальних праць, є монографія історика В. Вітчевського, в якій автор проаналізував взаємозв'язок між торговельною, промисловою й митною політикою імперії (Вітчевський, 1909).

Отже, в дослідженнях дорадянських авторів певна увага приділялась питанням імперського законодавства щодо торговельного та фабрично-промислового розвитку. Більшість цих робіт мали або характер статистичних збірників, або ж це були узагальнені праці з історії всього господарства імперії. Проте найбільший внесок у дослідження торговельно-промислового законодавства імперської росії зробив український вчений М. Туган-Барановський, монографія якого суттєво переважала всі інші праці, що були присвячені окресленій проблемі.

Джерела та література:

1. Витчевский В. Торговая, таможенная и промышленная политика России со времен Петра Великого до наших дней. СПб. Санкт-Петербург. 1909. 362 с.
2. Иванов П.И. История управления мануфактурной промышленности в России. *Журнал Министерства Внутренних Дел*. 1844. № 1–3.
3. Нисселович Л.М. История заводско-фабричного законодательства в Российской империи. СПб., 1883–1884. Ч. 1–2. 360 с.
4. Туган-Барановский М.И. Русская фабрика в прошлом и настоящем. Историческое развитие русской фабрики в XIX веке. М.: Наука, 1997. 735 с.